

Pregledni rad

Primljeno: 9. I. 2017.

Prihvaćeno: 20. II. 2017.

614.2(497.5 Slavonski Brod)(091)
616.9(497.5 Slavonski Brod)1918/1957

Izvanbolničko zdravstvo i zdravstvene prilike u Slavonskom Brodu od 1918. do 1957. godine

Ivica Balen

Opća bolnica »Dr. Josip Benčević« Slavonski Brod

Marica Jandrić Balen

Opća bolnica »Dr. Josip Benčević« Slavonski Brod

SAŽETAK: U radu se opisuje četrdesetogodišnji razvoj izvanbolničkoga zdravstva i promjena u zdravstvenim prilikama u Slavonskom Brodu. Od kraja rata pa sve do 1935. godine dužnost gradskoga fizika obavljao je dr. Emanuel Kovačić, kojega je naslijedio dr. Milenko Kajganović, koji je tu dužnost obavljao sve do pred kraj Drugoga svjetskoga rata, kada je dužnost gradskoga fizika ukinuta. Gotovo cijelo opisano razdoblje karakteriziraju borbe s epidemijama: od španjolske gripe, pjegavca, malarije, tuberkuloze, crijevnih zaraznih bolesti (salmoneleze i dizenterije), do dječjih zaraznih bolesti, difterije, šarlaha, ospica i drugih. Opisani su i razvoj pojedinih ustanova te značajnije kadrovske promjene. Korištena je do sada objavljena literatura, ali i brojni podatci iz izvora Državnoga arhiva u Slavonskom Brodu.

Ključne riječi: izvanbolničko zdravstvo; zdravstvene prilike; epidemije

Između dvaju svjetskih ratova

Nakon Prvoga svjetskoga rata od »španjolske gripe«, koja se pokazala tripud većom katastrofom od samoga rata, prema nekim procjenama umrlo je više od 50 milijuna ljudi.¹ U Brodu na Savi stanje je bilo nešto bolje jer je izgleda epidemija već pomalo prestajala pa je od rujna do prosinca, prema izvještaju Gradskoga fizikata, umro 31 bolesnik: 20 u gradu i 11 u Bolnici.² Neki su bolesnici dopremljeni u Bolnicu s izvangradskoga područja, ali nije poznato kakvo je bilo stvarno stanje u selima oko grada. Gradski fizik, dr. Emanuel Kovačić, koji je u svibnju 1916. godine postao i ravnatelj Bolnice, obnašao je dužnost gradskoga fizika i nakon promjene države, odnosno formiranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, sve do umirovljenja sredinom 1930-ih godina, kada je postao gradonačelnik.³

Zdravstvene prilike u gradu bile su dosta teške i zbog loših higijenskih uvjeta. Grad nije imao vodovod ni kanalizaciju, ceste nisu bile asfaltirane, a glavne ulice u gradu bile su kaldrme, s odvodnim jarcima sa svake strane. Ljudi su usred grada još

uvijek držali kokoši, svinje i krave, a otpadne vode iz štala i svinjaca otjecale su u otvorene ulične kanale. Gradski fizik redovito je prijavljivao sve takve slučajeve i energično zahtijevao da se takvi incidenti saniraju, ali sve to nije bilo dovoljno jer su posljedično, osim od pjegavca građani obolijevali i od crijevnih zaraznih bolesti poput raznih gastroenteritisa, dizenterije i trbušnoga tifusa, koji je nažalost u djece često uzrokovao i smrt. Iz smrtovnica 1921. godine vidljivo je koliko je to bio velik problem. Zanimljivo je da su smrtovnicu u to vrijeme nazivali razglednicom. U tim se smrtovnicama u prvom poslijeratnom razdoblju često nađu i djeca do sedam godina, kao i ono od četiri mjeseca koje je umrlo od akutnoga gastroenteritisa. Prije ere antibiotika i prije spoznaje o potrebama nadoknade velikih količina tekućine, tadašnjim liječnicima nije nažalost preostajalo ništa drugo nego potpisati smrtovnicu kod težih oblika bolesti. S druge strane teško je prihvatljivo da čovjeku od 70 godina nakon smrti stavite dijagnozu senilnoga marazma, što se također može naći na nekim smrtovnicama. Uz današnje dijagnostičke mogućnosti vjerojatno bismo pronašli uzrok kaheksije, uzrokovane nekim od maligniteta, a možda bismo neke od tih ljudi i spasilili ranijom dijagnostikom. Sve je to u to doba još nezamislivo i nepoznato. Poseban je problem bila velika smrtnost djece, koju se smatralo gotovo normalnom i nitko to posebno nije komentirao. U izvještaju o smrtnosti i zdravstvenom stanju za 1923. godinu, iako je daleko veći broj umrlih u dječjoj i ranoj zreloj dobi no u starosti, stanje se čak komentira kao relativno povoljno i normalno, iako se ukazuje na opasnost od širenja epidemija zbog nedostatka vodovoda, arteških bunara i kanalizacije. U izvještaju gradskoga fizika o strukturi smrtnosti u 1923. godini piše da grad ima 10 000 stanovnika te da je u gradu umrlo 282 osobe: 180 muškaraca i 102 žene, odnosno muška ili ženska djeca. Po godinama, smrtnost izgleda ovako: u dobi do 1 godine umrlo ih je 82, u dobi od 1 do 7 godina 25, u dobi od 7 do 14 godina 8, od 14 do 40 godina umrlo je 72 ljudi, od 40 do 60 godina 39, te iznad 60 godina bilo je 56 umrlih. Očito je smrtnost djece bio velik problem, kojega gradski fizik izgleda nije bio svjestan. U Jugoslaviji između dvaju svjetskih ratova prosječni životni vijek nije prelazio 40 godina, a do 1930. godine iznosio je samo 35 godina. Vjerojatno je stanje u Hrvatskoj i Sloveniji bilo nešto bolje, ali o tome nema podataka. Za usporedbu, krajem trećega desetljeća XX. st. prosječni život u Danskoj trajao je 69, u SAD-u 68, u Nizozemskoj 63, u Engleskoj 58, u Njemačkoj 55, u Francuskoj 54, a u Japanu 53 godine. Smrtnost od 28 ljudi na tisuću stanovnika u Brodu u to doba bila je vrlo velika stopa smrtnosti i znatno iznad prosjeka svih zemalja zapadne Europe. Problem očito nije bio samo u stupnju razvoja medicine ili neadekvatnoj zdravstvenoj službi nego i u nerazvijenoj infrastrukturi i neadekvatnim higijenskim uvjetima. Gradski je fizik stalno predlagao kopanje arteških bunara i razvoj kanalizacije, uz zabranu uzgoja svinja, krava i kokoši u gradu, ali na njegove prijedloge nije bilo nikakva odgovora.¹³

Osim tuberkuloze, od ostalih zaraznih bolesti redovito u izvještajima se javlja ju šarlah, trbušni tifus, difterija, ospice, trahom, malarija i gripa, a povremeno i po

koji slučaj paratifusa, pjegavca, antraksa i hripavca. Niska se smrtnost kod ovih bolesti javlja samo kod šarlaha, tifusa i difterije. Trahom se javlja redovito i u polugodišnjim izvještajima o trahomatoznim bolesnicima. U Bolnici je obično liječeno približno osam do deset slučajeva godišnje. U jednom dopisu Gradskom poglavarstvu iz 1923. godine glavni banski inspektor dr. Josip Lochart piše upozorenje da ljudi koji imaju ili su preboljeli trahom ne mogu putovati u Ameriku, jer će biti vraćeni natrag. Malarija je pratila Brod na Savi od osnivanja grada, kroz tursko vrijeme, za vrijeme Vojne granice i poslije, sve do pedesetih godina prošloga stoljeća, kada je konačno potpuno iskorištena. Brodska je Bolnica između dvaju ratova prosječno liječila oko 25 bolesnika od malarije svake godine. Sava je gotovo redovito plavila močvarna područja oko grada, što je bilo trajan izvor malarije sve dok nasipi nisu sagrađeni i močvare isušene. Broj oboljelih varirao je i najviše ovisio o tome je li godina bila sušna ili kišna. Poseban problem bile su i spolne zarazne bolesti, što se vidi iz izvještaja o broju liječenih u bolnici od veljače do kraja rujna 1923. godine. Kroz nešto više od pola godine u Bolnici su liječene 34 osobe, većinom muškoga spola, ali među njima je bilo i 12 žena. Uglavnom su liječeni od sifilisa i gonoreje. Brod je u to doba imao dvije javne kuće pa se može pretpostaviti da je bilo i mnogo vojnika sa spolnim infekcijama koji su liječeni u Vojnoj bolnici u tvrđavi, ali o tome nema nikakvih podataka.³

VII. Primjetbe:

*Preporučeno uređiti bilo je zdravstvenu staciju
god 1923 vrlo povoljno osobito ako se uzme u
obzir, da grad nema vodovoda i da je
kanalizacija neuredna i nepotpuna.*

*Zdravstveni je inženjerski predložio, da se po
mogućnosti u god 1924 barem jedan do dva
vrtiška bunara iskopaju i da se riješavaju
pitajnja kanalizacije čim prije pristupi.*

*Dok ova pitajnja riješena nebudu na ovome
se vrtiški niti propisani nadzor nad čistocinu
u prišti i pogibelj, da će se epidemije tako sa
pojava čezn žiti.*

*Dot. J. priča se imar u radu u gradskom
ambulatoriju*

Slika 1. Na kraju svojega izvještaja za 1923. godinu gradski fizik Emanuel Kovačić predlaže u primjedbama mjere za poboljšanje higijenskih prilika u gradu. (Državni arhiv u Slavonskom Brodu, Gradsko poglavarstvo, serija zdravstvo, kutija inv. broj 103)

Već od početka 20-ih godina XX. st. osjeća se utjecaj Andrije Štampara na zdravstveno prosvjećivanje. Doktor Lochart više je puta u svojim dopisima upućivao na veliku potrebu i osobitu korist zdravstvenoga prosvjećivanja, uvjeravajući liječnike kako to nije uzaludan posao, već da od njega ima puno koristi u borbi za unaprjeđenje narodnoga zdravlja. Predavačima su se obećavale i novčane naknade. Očito se radilo o dosta živoj aktivnosti, jer u Državnom arhivu ima dosta kopija plakata koji pozivaju na predavanja o određenim temama. Obično je predavao gradski fizik, ali

uključivali su se i drugi liječnici, a bilo je dana kada su održana i po tri predavanja u jednom danu. Ipak, iz jednoga zdravstvenoga izvještaja gradskoga fizika vidi se da baš i nije bilo zanimanja za časopis *Zdravlje*. Na ciljano pitanje u formularu ima li pretplatnika za časopis *Zdravlje*, odgovor je bio negativan. Niti jedan liječnik ili laik nije bio pretplaćen na taj časopis, koji je izdavalo Ministarstvo zdravlja. To je malo čudno jer u to vrijeme još nije bilo ni radija pa su novine i knjige, uz predavanja, bili jedini načini zdravstvenoga prosvjeđivanja.³

Iz popisa liječnika krajem listopada 1923. godine vidi se da je u gradu Brodu u to doba bilo deset liječnika i dva doktora veterinarske medicine. Od njih deset, Emanuel Kovačić, Josip Benčević i Dragan Funduk radili su u Bolnici. Kovačić je bio i gradski fizik. Funduk je očito u Brodu boravio dosta kratko jer ga nema niti na jednom popisu. Nadalje, U Brodu je bio i dr. Roko Albert, kao kraljevski županijski fizik, i dr. Jaroslav Blažek, umirovljeni županijski fizik. Ostaje nejasno koja je bila funkcija županijskih fizika jer su u to doba županije već bile ukinite i bile su uvedene oblasti. Brod je primjerice spadao u Osječku oblast. Vjerojatno je funkcija zdravstvene kontrole u županijama samo prenesena na oblasti, a liječnički je naziv ostao isti. Kao privatni (sukromni) liječnici radili su dr. Antun Pandak, dr. Milenko Kajganović i dr. Vilim Vrkljan. Dr. Kajganović i dr. Vrkljan bavili su se pretežito zubarskom praksom, dok se dr. Pandak bavio općom medicinskom praksom. Na popisu su još i dr. Samuel Kun, kao liječnik Okružnoga ureda, koji je zdravstveno osiguravao sve veći broj radnika u gradu, i dr. Henrik Duffek, kao sanitetski major i zapovjednik Privremene vojne bolnice u tvrđavi. Od veterinarara, radili su dr. Ferdo Švrljuga i dr. Julio Prokopec. Uz te liječnike sredinom 1920-ih godina u gradu je radilo čak osam magistara farmacije: Slavko Kolak, Eugen Šrepel, Franjo Haladi, Milivoj Katušić, Jakov Kverch, Dušan Peštanac, Ivan Kovačević i Eugen Navratil.³

Iako je broj umrlih i broj novorođenih u gradu bio gotovo izjednačen, broj stanovnika ipak je postupno rastao radi doseljavanja. Budući da je 1922. godine osnovana Tvornica vagona, rastao je broj radnika koji se zapošljavaju u metalnoj i drvnoj industriji pa je grad do 1930. godine polako narastao na 13 000 stanovnika, odnosno na 15 000 pred Drugi svjetski rat. Područje brodskoga kotara imalo u to doba nešto više od 52 000 stanovnika. Zanimljivo je analizirati podatke o umrlima i novorođenima tijekom 1926. godine. U gradu je rođeno 262 djece: 140 ženske i 122 muške. Po vjeroispovijesti, 227 ih je bilo rimokatoličke vjere, 14 pravoslavne, 11 evangelističke, pet židovske vjere i još pet raznih drugih vjera. Iznenađujuće je da je čak 32 djece rođeno kao nezakonito, što je vjerojatno više no danas kada je grad bar šest puta veći. U braku je rođeno 230 djece. U gradu je umrla 231 osoba: 64 u dobi do 1 godine, 13 u dobi od 1 do 7, 3 u dobi od 7 do 14, 58 u dobi od 14 do 40, 38 u dobi od 40 do 60 i 55 umrlih osoba u dobi preko 60 godina. Od zaraznih bolesti, prijavljeno je 16 bolesnika s trbušnim tifusom, osam bolesnika sa šarlahom, tri bolesnika od difterije i jedan slučaj bjesnoće. Čudno je da se i dalje među zaraznim bolestima ne spominju tuber-

kuloza (od koje je i najveća smrtnost u odrasloj dobi), malarija i trahom, kao ni spolne bolesti.⁴

Brođani su upotrebljavali savsku vodu za kuhanje hrane sve do šezdesetih godina prošloga stoljeća, a onda se kvaliteta vode naglo pokvarila zbog velikoga broja industrijskih postrojenja uz Savu, ali i njezine pritoke zapadno od Broda. Dobro mišljenje o savskoj vodi iznosi i u jednoj *Uredovnoj potvrdi* dr. E. Kovačić, koji tvrdi da je savska voda, kratko propuštena kroz azbestni filter, pitka i zdravlju neškodljiva. U potvrdi ujedno navodi da je ovdašnja tvornica soda-vode pod stalnim nadzorom gradskoga fizikata. Pitanje je tko bi danas vjerovao u azbestni filter, ali ostaje činjenica da je savska voda bila vjerojatno znatno zdravija od one iz površnih bunara, pogotovo u gradu s brojnim gnojštima, koja su posljedica uzgoja svinja, peradi i druge stoke.⁴

Na popisima liječnika 1928. i 1930. godine broj liječnika narastao je najprije na 11, a zatim na 13. Bitne su promjene da se od 1927. godine dr. H. Duffek pojavljuje kao privatni liječnik u Brodu, a njegovo mjesto u Vojnoj bolnici preuzeo je sanitetski major dr. Andrija Deak. Prvi se put se spominje i drugi liječnik u Vojnoj bolnici, dr. Aleksandar Hmeljevski. Nova su imena okulist Kamilo Bival, koji je od 1925. godine radio kao privatni liječnik u gradu i povremeno u Bolnici, i dr. Branko Šestak, liječnik Okružnoga ureda. Dr. Samuel Kun u međuvremenu je postao glavni liječnik Okružnoga ureda, a nova su imena u Uredu bili i dr. Leo Kun i dr. Antun Pandak, koji više nije bio privatni liječnik. Drugih promjena nije bilo, a jedini specijalisti bili su J. Benčević i K. Bival.⁴

Ono što su danas maligne bolesti, to je u ono doba bila tuberkuloza. U tridesetim godinama prošloga stoljeća smrtnost od tuberkuloze na području kotara Brod, s nešto više od 53 000 stanovnika, i dalje je bila velika. Godišnje je od tuberkuloze umiralo povremeno i više od 130 ljudi, s tim da ih je pola umrlo u gradu, a pola u okolnim selima. Upravo je zbog toga Ministarstvo zdravstva zahtijevalo da se osnuje Liga za borbu protiv tuberkuloze, koju je u zadnjoj godini svojega mandata kao gradski fizik dao osnovati E. Kovačić. Između dvaju ratova, uz civilnu opću Bolnicu, Vojnu bolnicu, gradski fizikat, privatne liječnike, liječnike okružne blagajne, formiraju se i drugi važni oblici zdravstvene zaštite. U ranim dvadesetim godinama XX. st. počela je raditi Ambulanta za venerične bolesti, zatim od 1925. Školska poliklinika, u kojoj je radio dr. Branko Šestak, i Ambulanta za očne bolesti, u kojoj je radio K. Bival, a nakon što je 1935. godine osnovana Liga za borbu protiv tuberkuloze, osnovan je i Antituberkulozni dispanzer oko 1938. godine koji je vodila doktorica Marijana Pandak.^{5,6,7}

Doktor Emanuel Kovačić je 1930. godine u dogovoru s dr. J. Benčevićem napustio funkciju ravnatelja Bolnice i prepustio ju dr. Benčeviću, ali je nastavio raditi kao gradski fizik. Na toj je funkciji ostao do odlaska u mirovinu 1935. godine,

Grad. fizikatu
"1 Brodnu 71

Na dopis naslova od 26. VI. 915 broj: 179
paže vam se potpisani iskaže malaricara za vrijeme od
1. I. - 1. VI. 915. -

U liječenju bilo		Ukupno	Oporavila
muš.	ženki		
10	3	13	

Napravitelj:
[Signature]

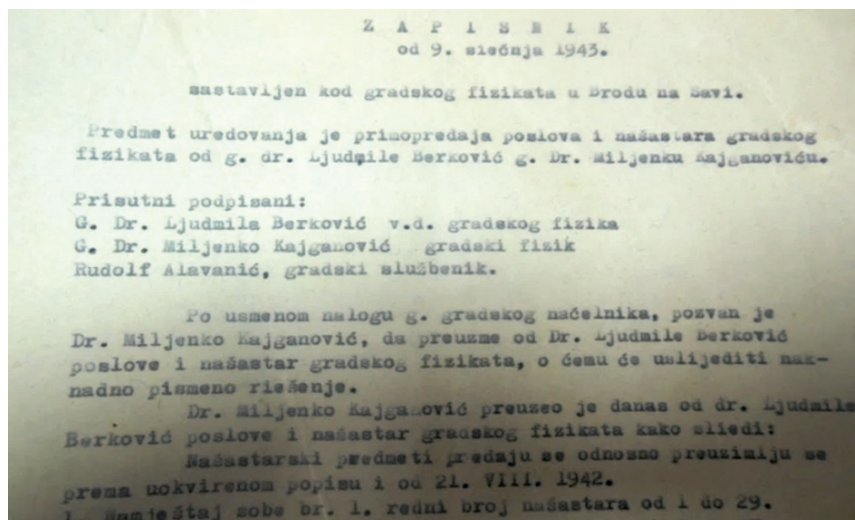
BRADSKO
OPĆA JAVNA BOLNICA
BROD NA SAVI

Slika 2. Izvještaj o broju oboljelih od malarije u prvih pet mjeseci 1925. godine. Kako u Arhivu nisu sačuvani kompletni izvještaji, može se pretpostaviti da je godišnje u Bolnici liječeno između 20 i 30 bolesnika, naravno najviše u ljetnim mjesecima i tijekom kišnih godina. (Državni arhiv u Slavanskom Brodu, Gradsko poglavarstvo, serija zdravstvo, kutija inv. broj 104)

kada je izabran kao nezavisni kandidat za gradonačelnika na mandat od četiri godine. Od 1933. do 1935. godine gradonačelnik je bio dr. H. Duffek i u njegovo je vrijeme 1933. godine ime grada promijenjeno u Slavonski Brod. Izvještaj dr. E. Kovačića iz 1934. godine o potrebnim higijenskim promjenama u gradu istovremeno jako dobro oslikava kako su loše higijenske prilike vladale u gradu i u to doba. Spominje se potreba za izgradnjom klaonice, popravak i gradnju uličnih cesta, gradnja mrtvačnice na groblju, izrada kanalizacije u Zrinskoj ulici, novi higijenski bunari u djevojačkoj i dječjačkoj osnovnoj školi, uvođenje vodovoda u škole radi ispiranja zahoda, uz spajanje istih s kanalizacijom, kopanje javnoga arteškoga bunara, zidanje javnoga zahoda na glavnom gradskom trgu, modernizacija opreme za odvoz fekalija, uvođenje vodovoda u realnu gimnaziju, uz spajanje s kanalizacijom te uvjetovanje higijenskih standarda kod gradnje novih kuća. I najzad, kao gradski fizik, inzistirao je da se u centru grada zabrani uzgoj svinja i držanje krava, što je krajem 1935. godine, kada je dr. Kovačić postao gradonačelnik, i provedeno, ali su se toga pridržavali samo stanovnici u uskom centru grada. Kao gradonačelnik, E. Kovačić dao je napraviti i javni WC na centralnom trgu pa su ga Brođani nazivali »Emankovac«. Na mjestu gradskoga fizika dr. Kovačića je 1935. godine naslijedio dr. M. Kajganić, koji je na toj funkciji ostao i tijekom Drugoga svjetskoga rata. Većina Kovačićevih preporuka i zahtjeva nije riješena do početka Drugoga svjetskoga rata niti tijekom samoga rata, već postupno u kasnim četrdesetim i pedesetim godinama nakon rata.^{7,8}

U doba Drugoga svjetskoga rata

U doba Drugoga svjetskoga rata Slavonski Brod postao je sjedište najveće župe u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Grad je od 1941. do 1945. godine ponovno promijenio ime u Brod na Savi, a župa kojoj je grad bio središtem nazvana je Posavje i zahvaćala je velik dio Posavine s obje strane Save. Brod i Županja bili su veća mjesta sa sjeverne strane rijeke, dok su s južne strane bili Bosanski Brod, Derventa, Gradačac, Brčko i Bijeljina. Župa je imala čak pola milijuna stanovnika (498 000), dok je istovremeno grad Zagreb imao 192 000 stanovnika. Zanimljiv je i podatak da je u toj populaciji bilo svega 6,7% ljudi starijih od 60 godina. Ministarstvo zdravstva je već 21. travnja 1941. godine izdalo naredbu po kojoj se ukinula privatna praksa i svi su se liječnici stavili na raspolaganje Ministarstvu. Od početka je bilo jasno da se naredba ne odnosi na liječnike Židove i Srbe. Prvi su bili najprije obilježeni, a poslije i odvedeni u logore, dok se drugima savjetovalo da si potraže posao izvan Hrvatske. Nakon što se formirala lokalna vlast, imenovani su župski i gradski fizici i napravljen raspored liječnika u Bolnici i izvan Bolnice u gradu i okolnim selima. Za župskoga fizika je postavljen je dr. Dinko Berković, a za gradskoga fizika prijašnji gradski fizik dr. Milenko Kajganović. Zanimljivo je da je dr. Kajganović bio jedini liječnik Srbin među brodskim liječnicima. Navodno se početkom 1941. pokrstio i prešao na katolicizam. Uz to što je gradonačelnik Vrgoč protestirao kod Glavnoga ustaškoga stana zbog postavljanja Kajganovića na mjesto gradskoga fizika, nakon privremene suspenzije, Kajganović je vraćen na mjesto gradskoga fizika i upravitelja Protuepidemijske bolnice. Dr. Dinko Berković i dr. Ljudmila Berković kao bračni liječnički par došli su u

Slika 3. Zapisnik o primopredaji mjesta gradskoga fizika između doktora Miljenka Kajganovića i doktorice Ljudmile Berković, od 9. siječnja 1943. godine. (Hrvatski državni arhiv u Slavonskom Brodu, Gradsko poglavarstvo, serija zdravstvo, kutija inv. broj 107)

Brod 1941. iz Šumadije, odakle su ih protjerali četnici. U gradu su, osim njih, radili jedan liječnik u Antituberkuloznom dispanzeru, tri liječnika Okružne blagajne i jedan liječnik u Školskoj poliklinici. Prestala je s radom Ambulanta za venerične bolesti jer nije bilo dovoljno kadrova. Dr. E. Kovačiću oduzeta je kuća u Širokoj ulici, ali mu je dozvoljeno da u podstanarstvu kao umirovljenik može raditi privatno. Tako je bilo sve dok nije 1944. godine umro od bolesti u Oriovcu, gdje se sklonio kod mlađe kćeri zbog bombardiranja grada. Sahranjen je na brodskom groblju.^{9,10,11,12,13,14}

Tijekom Drugoga svjetskoga rata epidemiološka situacija u Brodu nije se bitno mijenjala, osim što je već krajem 1941. godine u grad stizalo sve više bolesnika od pjegavoga tifusa, uglavnom iz Bosne. Tada je Ministarstvo zdravstva odlučilo u Bosanskom Brodu osnovati Raskužnu stanicu, koja se sastojala od tri barake i parnoga kotla preko kojega se s raskužnim aparatom moglo dezinficirati željezničke vagoni, a kapacitet za dezinfekciju ljudi bio je do 1500 dnevno. Izgradnjom stanice i kasnije stanicom rukovodio je sanitetski potpukovnik Henrik Duffek, koji je ujedno rukovodio i Domobranskom bolnicom, koja je napravljena na mjestu prijašnje Vojne bolnice u brodskoj tvrđavi. Za potrebe Protuepidemijske bolnice grad je ustupio zgradu Radničkoga doma, adaptiranjem kojega je rukovodio dr. Kajganović kao gradski fizik. Tijekom 1942. godine dr. Kajganović bio je više od pola godine pod suspenzijom zbog prije spomenute pritužbe gradonačelnika, a dužnost gradskoga fizika obavljala je dr. Ljudmila Berković. Protuepidemijska bolnica počela je raditi s kapacitetom od 85 kreveta u ožujku 1942. Prosječno je godišnje primala oko 700 bolesnika, odnosno pedesetak smrtnih slučajeva godišnje.^{10,14}

Ostale zarazne bolesti tijekom rata nisu izazivale veće epidemije i stanje je što se tiče tih bolesti bilo slično kao u miru. Prema arhivi današnjega Zavoda za javno zdravstvo, u razdoblju od 1941. do 1945. u gradu su se javljali šarlah, s prosječno osam slučajeva godišnje (najmanje jedan, a najviše 16), erizipel, s prosječno pet oboljelih godišnje (od 3 do 12), difterija, s prosječno devet oboljelih (od 4 do 13), dizenterija, s osam slučajeva godišnje (od 2 do 23), te trbušni tifus, s 26 slučajeva godišnje (od 12 do 43). Rijetko su se javljali paratifus i krup, a zanimljivo je da nije bilo ni jednoga slučaja tetanusa, iako se do početka rata povremeno javljao jedan do dva slučaja godišnje.¹⁵

Pred kraj rata stanje u gradu znatno se pogoršalo, ponajprije zbog brojnih sazeznčkih bombardiranja grada. U posebno teška dva bombardiranja u lipnju 1944. i siječnju 1945. godine na grad je palo čak 11 000 bombi, prosječne težine 250 kg. U kolovozu 1944. godine u partizane su pobjegli dr. Vitimir Beličević iz Školske poliklinike i dr. Vilim Vrkljan, liječnik Okružnoga ureda, krajem iste godine iz grada je nestao i dr. M. Kajganović, ali nije poznato je li otišao u partizane ili se samo sklonio u neki drugi grad.^{10,14}

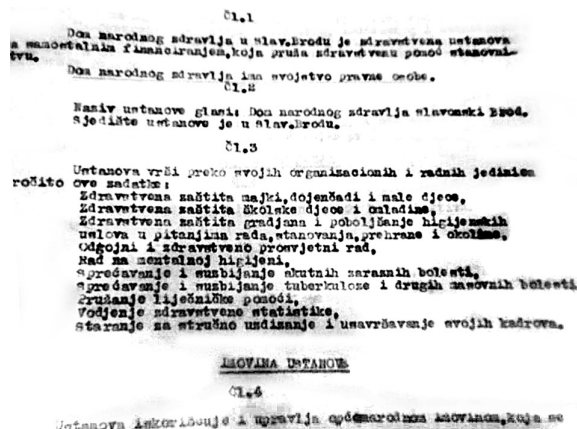
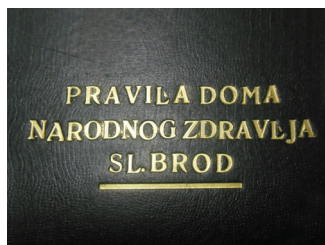
Od kraja Drugoga svjetskoga rata do formiranja Zdravstvenoga centra 1957. godine

Nakon Drugoga svjetskoga rata dosta brz razvoj doživjele su i bolnička i izvanbolnička zdravstvena služba. Slavonski Brod je važan i po tome što se upravo u njemu dogodila prva integracija primarne, sekundarne zdravstvene zaštite i ljekarni u jedinstvenu ustanovu, prvo 1957. godine nazvanu Zdravstveni centar, a od 1961. godine Medicinski centar. Taj su primjer slijedili gotovo svi manji gradovi u bivšoj Jugoslaviji. U Hrvatskoj takav način organizacije zdravstva nisu imali samo Osijek, Zagreb, Rijeka i Split.¹⁶

U jako porušenom gradu ostala je u uporabi samo jedna ambulanta i Školska poliklinika. Tijekom 1946. osnovana je Gradsko-kotarska zdravstvena služba, s više zdravstvenih stanica (ambulantni), rukovoditelj koje je dr. Dinko Berković. Iste su godine počeli s radom i dispanzeri: Dispanzer za dječje bolesti vodila je dr. Ljudmila Berković, Dispanzer za tuberkulozu dr. Marijana Pandak, a Školsku polikliniku dr. Branka Bosnić. U sklopu Službe radila je i Zubna ambulanta, u kojoj su radili dr. Kordić i dr. Vrkljan. U prosincu 1946. godine osnovana je Sanitarno-epidemiološka stanica (SES), koja je do ljeta 1947. godine pokrivala područje nekoliko kotareva i bila direktno pod Ministarstvom narodnoga zdravlja. Ta je stanica odigrala vrlo važnu ulogu u suzbijanju epidemije trbušnoga tifusa 1947. godine. Te je godine bilo ukupno 622 slučaja te bolesti, od čega su u gradu bila 374 oboljela, a u selima brodske kotara 248 slučaja. Misli se da je epidemiju izazvao visok vodostaj Save u vrijeme kada je kanalizacija još bila oštećena od bombardiranja, što je inficiralo brojne bunare, a vodovoda u gradu još uvijek nije bilo. SES je te godine vodio dr. Ante Pejčić (poslije godinama epidemiolog u Varaždinu), a pod njegovim je vodstvom bilo čak 11 stručnih i 4 administrativne osobe. Tada je u Brodu dva tjedna boravio i dr. Alfred Sindik, prvi hrvatski epidemiolog koji je upućen iz Zagreba kako bi pomogao u suzbijanju epidemije. Provedene mjere postigle su rezultat, ali se u manjim brojkama bolest pojavljivala još godinama poslije. Klorirani su sustavno svi bunari, provedeno je masovno cijepljenje stanovništva, koje se pratilo radi kliconoštva. Očito je postojao i bakteriološki laboratorij, koji je mogao obraditi znatan broj uzoraka stolice, mokraće i krvi. Već iduće, 1948. godine broj oboljelih u gradu pao je na »samo« 63, dok je na selu bilo 118 slučajeva. Trebalo je proći punih deset godina da broj oboljelih u kotaru padne na tri slučaja. Grad je ipak potpuno riješio epidemiju ranije i već 1953. godine nije više bilo ni jednoga slučaja bolesti gradskog stanovništva. Dobra strana te pošasti bila je ta što je znatno ubrzana izgradnja vodovoda i kanalizacije jer se uvidjelo da su presudno važni za poboljšanje uvjeta života u gradu. Tijekom 1948. godine pokazala se potreba za ambulantom za radnike i zaposlenike. Broj zaposlenih narastao je na 8000 pa su se osnovale ambulante u dva najveća poduzeća: metalnoj industriji »Đuro Đaković« i drvnoj industriji »Slavonija«. Prvo povezivanje izvanbolničkih sustava provedeno je 1949., kada je osnovana »Gradska poliklinika«, u kojoj su

radili četiri liječnika opće medicine, tri liječnika u ranije spomenutim dispanzerima, sedam bolničara, tri primalje, dva higijeničara i jedan asanator. SES je postao sastavni dio te ustanove, kao i novoosnovana Stomatološka služba, s formiranom Centralnom zubnom ambulantom. U istom sastavu Gradske poliklinike proradila je 1950. godine i Stanica za hitnu pomoć s trajnim 24-satnim dežurstvom. Polovicom prošloga stoljeća Brod je imao 17 000 stanovnika, a područje kotara oko 50 000 stanovnika.^{16,17,18,19}

Štamparov ideal za organiziranje izvanbolničke zdravstvene djelatnosti, Dom zdravlja, formiran je u Slavonskom Brodu tek 1952. godine, a ravnatelj mu je bio dr. Dinko Berković. U Državnom arhivu čuvaju se tvrdoukoričena Pravila Doma narodnoga zdravlja, među kojima je najvažniji 3. članak, iz kojega je jasno vidljivo čime se ustanova bavi i kako joj je primarni zadatak Štamparova ideja čuvanja zdravlja pa tek nakon toga liječenje bolesti. Naglasak je stavljen na zaštitu majki i male djece, zaštitu školske djece, zdravstvenu zaštitu građana i poboljšanje higijenskih uvjeta za rad, stanovanje, prehranu i očuvanje okoliša, na odgojni i prosvjetiteljski rad, mentalnu higijenu, suzbijanje akutnih zaraznih bolesti, suzbijanje tuberkuloze i drugih čestih bolesti, pružanje liječničke pomoći, zdravstvenu statistiku, te usavršavanje kadrova. Zanimljive su i promjene epidemiološke situacije, koje prate te nagle promjene. Osim brzoga razvoja zdravstva intenzivno se radilo na sanaciji i razvoju kanalizacije, a od 1950. godine naglo se razvijala i vodovodna mreža. Godine 1950. probušen je prvi duboki bunar na vodocrpilištu Jelas, što je označilo početak izgradnje vodovoda u idućih par godina. Na tom se mjestu i danas nalazi tvornica vode koja snabdijeva grad i okolicu dovoljnim količinama kvalitetne pitke vode.^{16,19}

Slika 4. U Arhivu se čuvaju i Pravila Doma narodnog zdravlja Slavonski Brod. (Hrvatski državni arhiv u Slavonskom Brodu, Gradsko poglavarstvo, serija zdravstvo, inv. broj 108)

Dr. S. Čević navodi podatke iz Arhiva Epidemiološke službe o zaraznim bolestima (bez tuberkuloze), koje su se javljale u razdoblju od osam godina, od 1948. do 1957. godine. Difterija se javila u tom razdoblju 290 puta, u svim godinama i uz cijepljenja, povremeno s čak više od 50 slučajeva godišnje. U gradu su zadnji slučajevi difterije zabilježeni 1952. godine jer je vjerojatno grad ipak u početku bio bolje procijepljen. Dizenterija je bilo 345, ali zadnji slučajevi u gradu zabilježeni su 1952. godine, što znači da je uvođenje vodovoda već dalo prve prepoznatljive rezultate što se tiče širenja crijevnih zaraznih bolesti. Erizipela je bilo 50 slučajeva, ali svi su bili sa sela, dok u gradu nije zabilježen ni jedan slučaj. Leptospiroza je zabilježeno 74 slučaja, ali opet ni jedan u gradu. Od 75 slučajeva epidemičnoga meningitisa opet nema ni jednoga među gradskom djecom, svi su bili sa sela. Ospica je bilo 551 slučaj, i u gradu i na selu, s tim da se u gradu nisu pojavile od 1951. godine. Tada još nije bilo cijepljenja. Hripavac se također javljao samo na selu. Od 330 slučajeva opet ni jedan nije zabilježen kod gradske djece. Tako je bilo i sa šarlahom, koji se javlja samo na selima i to 431 slučaj. Od 495 slučajeva trbušnoga tifusa, u gradu se nakon 1949. godine nije javio više ni jedan slučaj. Zarazna žutica imala je 68 slučajeva, svi samo na selu. Rijetko su se javljali i antraks (tri slučaja) i encefalitis (tri slučaja), malarija je prestala biti problem, zadnji se slučaj javio 1949. godine, kao i seroznoga meningitisa, dok su zabilježena četiri slučaja vodenih kozica. Zabilježen je jedan slučaj bjesnoće iz 1954. godine, zaušnjaci su se pak javili 14 puta, a dječja paraliza čak osam puta. Sve te rjeđe zarazne bolesti javljale su se također samo na selu.¹⁸

Broj liječnika počeo je naglo rasti u pedesetim i šezdesetim godinama prošloga stoljeća. Većina liječnika koji su tada dolazili u Brod diplomirala je na Medicinskom fakultetu u Zagrebu. Dok je liječnika između dvaju ratova i za vrijeme Drugoga svjetskoga rata obično bilo desetak, prvih par godina nakon rata njihov je broj počeo polako rasti, ali pravi se porast bilježi sredinom pedesetih godina. U Matičnoj knjizi između 1947. i 1957. godine upisan je već 41 liječnik u deset godina. U međuvremenu je desetak njih otišlo iz Broda, ali je broj ipak narastao na tridesetak ljudi i nastavio je dalje naglo rasti. Prema istoj matičnoj knjizi, u trenutku kada je stvoren Zdravstveni centar bilo je približno 350 zaposlenika zdravstvenih i nezdravstvenih struka i 36 liječnika, od čega je samo trećina radila izvan Bolnice.¹⁹

LITERATURA

- [1] **Jović**, Dragiša (1975). »Razvoj zdravstvene službe u prvoj deceniji postojanja kraljevine SHS (1919–1928)«, u: A. Jelić (ur.), *Razvoj zdravstva na području općine Slavonski Brod*, Historijski institut Slavonije i Baranje i Medicinski centar Slavonski Brod, Slavonski Brod, str. 71–86.
- [2] **Balen**, Ivica (1998). »Povijest zdravstva u Slavonskom Brodu«, u: I. Balen (ur.), *100 godina Opće bolnice u Slavonskom Brodu*, Opća bolnica »Dr. Josip Benčević«, Slavonski Brod, str. 1–39.
- [3] **HR-DASB**. Gradsko poglavarstvo Slavonski brod, serija zdravstvo, kutija inv. broj 103.

- [4] **HR-DASB.** Gradsko poglavarstvo Slavonski brod, serija zdravstvo, kutija inv. broj 104.
- [5] **Konjević, Mile** (1975). »Zdravstvena služba u Brodu od 1929 do 1941.«, u: A. Jelić (ur.), *Razvoj zdravstva na području općine Slavonski Brod*, Historijski institut Slavonije i Baranje i Medicinski centar Slavonski Brod, Slavonski Brod, str. 87–106.
- [6] **Čeović, Stjepan** (2011). »Prikaz javnozdravstvene djelatnosti od vremena Vojne krajine do II. svjetskog rata«, u: A. Cvitković, S. Čeović (ur.), *Kronika javnog zdravstva i Zavoda za javno zdravstvo Brodsko-posavske županije*, Zavod za javno zdravstvo Brodsko-posavske županije, Slavonski Brod, str. 11–25.
- [7] **HR-DASB.** Gradsko poglavarstvo Slavonski brod, serija zdravstvo, kutija inv. broj 105.
- [8] **Toldi, Zvonimir** (2012). *101 brodska priča*, knj. 2, Muzej brodkog Posavlja i Posavska Hrvatska, Slavonski Brod, str. 17–18.
- [9] **Lačen, F., Bašić, P.** (1943). »Demografija«, u: F. Lukas (ur.), *Naša domovina*, Glavni ustaški stan, Zagreb, str. 112–122.
- [10] **Hrečkovski, Slavica** (1975). »Rad zdravstvene službe za vrijeme okupacije 1941–1945.«, u: A. Jelić (ur.), *Razvoj zdravstva na području općine Slavonski Brod*, Historijski institut Slavonije i Baranje i Medicinski centar Slavonski Brod, Slavonski Brod, str. 107–120.
- [11] **Čeović, Stjepan** (2014). »Milenko Kajganović (1892.–1985.)«, u: I. Balen, S. Čeović (ur.), *Tragom poznatih liječnika iz Broda i okolice*, Posavska Hrvatska, Slavonski Brod, str. 17–27.
- [12] **Čeović, Stjepan** (2014). »Ljudmila Berković (1903.–1996.) i Dinko Berković (1897.–1988.)«, u: I. Balen, S. Čeović (ur.), *Tragom poznatih liječnika iz Broda i okolice*, Posavska Hrvatska, Slavonski Brod, str. 57–69.
- [13] **Balen, Ivica** (2014). »Emanuel Kovačić (1870.–1944.)«, I. Balen, S. Čeović (ur.), *Tragom poznatih liječnika iz Broda i okolice*, Posavska Hrvatska, Slavonski Brod, str. 7–17.
- [14] **HR-DASB.** Gradsko poglavarstvo Slavonski brod, serija zdravstvo, kutija inv. broj 107.
- [15] **Cvitković, Ante** (2011). »Zdravstvene prilike u Slavanskom Brodu za vrijeme II. svjetskog rata.«, u: A. Cvitković, S. Čeović (ur.), *Kronika javnog zdravstva i Zavoda za javno zdravstvo Brodsko--posavske županije*, Zavod za javno zdravstvo Brodsko-posavske županije, Slavonski Brod, str. 27–29.
- [16] **Lazić, Nada** (1975). »O razvoju zdravstvene službe na području Slavanskog Broda i njegove uže okoline poslije II. svjetskog rata do 1970. godine.« u: A. Jelić (ur.), *Razvoj zdravstva na području općine Slavonski Brod*, Historijski institut Slavonije i Baranje i Medicinski centar Slavonski Brod, Slavonski Brod, str. 121–166.
- [17] **Pilić, Stipo** (2015). »Dr. Alfred Sindik – život i rad prvog specijalista epidemiologa Hrvatske sredinom XX stoljeća«, *Acta Medico-Historica Adriatica*, 13 (Suppl.1), str. 63–78.
- [18] **Čeović, Stjepan** (2011). »Epidemiološka služba u Slavanskom Brodu od 1947. godine do kraja XX. stoljeća«, u: A. Cvitković, S. Čeović (ur.), *Kronika javnog zdravstva i Zavoda za javno zdravstvo Brodsko-posavske županije*, Zavod za javno zdravstvo Brodsko-posavske županije, Slavonski Brod, str. 31–74.
- [19] **HR-DASB.** Gradsko poglavarstvo Slavonski Brod, serija zdravstvo, inv. broj 108.

OUTPATIENT HEALTHCARE AND SANITARY CONDITIONS IN SLAVONSKI BROD FROM 1918 TO 1957

Ivica Balen

»Dr. Josip Benčević« General Hospital, Slavonski Brod

Marica Jandrić Balen

»Dr. Josip Benčević« General Hospital, Slavonski Brod

ABSTRACT: This paper describes the forty years of outpatient healthcare development and changes in the sanitary conditions in Slavonski Brod. From the end of World War I to 1935 the position of the city's physician was held by doctor Emanuel Kovačić. He was succeeded by doctor Milenko Kajganović, who held the position until the end of World War II, when the position of the city's physician was cancelled. This entire period was characterized by the struggles with outbreaks of various diseases: from the Spanish flu, spotted typhus, malaria, tuberculosis, infectious intestinal diseases (salmonellosis and dysentery), to infectious childhood diseases, diphtheria, scarlet fever, measles and others. The development of certain institutions, as well as significant personnel changes during this period are also described. The article was written using all available published literature, and also numerous documents preserved at the State Archives in Slavonski Brod.

Keywords: *outpatient healthcare; sanitary conditions; outbreaks*

Članak je dostupan pod licencijom Creative Commons: Imenovanje-Nekomercijalno (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Sadržaj smijete umnožavati, distribuirati, priopćavati javnosti i mijenjati ga, uz obvezno navođenje autorstva, te ga koristiti samo u nekomercijalne svrhe.